

A FÜRDŐORVOS PETŐFIJE

Du Uebermensch mit Leier und mit Schwert¹

Nagyon sok részletet, lényeges meg főleg kevésbé lényeges epizódot ismerünk Petőfi Sándor német (nyelvű) utóéletéből. Turóczi-Trostler József szuggesztív tézise, miszerint Petőfi (és költészete?) belépett (volna) a világirodalomba,² nem teljesen igazolódott, jóllehet adatok gyűltek adatok mellé; mennyiségileg tetemes, szinte áttekinthetetlen a fordítások, ismertetések száma, mind a magyarországi (és erdélyi), mind a németországi kiadók bőségesen adtak közre német Petőfi-köteteket, utószóval és anélkül; Európa első komparatistikai folyóirata, a Meltzl Hugóé, Kolozsvárt, a Petőfi-kultusz szolgálatában is állt, *Petőfiana* rovattal rendelkezett, és a világirodalom-elméletben jártas kolozsvári egyetemi tanár mellett Kertbeny Károly Mária erőszakosan és lelkesen tolmácsolt, vette rá a kortárs irodalom személyiségeit, hogy kedvezőleg nyilatkozzanak költőnkéről,³ és tehette ezt annál inkább, mivel a 19. század második felében egyfelől a romantikus szemlélet segítette a „romantikus” életű poéta (költői) világának megismertetését, másfelől a pozitívizmusba hajló korszak irodalomtudománya igényelte a „pszichologikusan” leírt költőletrajzokat, amelyek különössége, egy „fajhoz” (taine-i értelemben vett race-hoz) kötöttsége a költő-„species” lényegi tulajdonságai révén képviselhetette egy nemzet irodalmát. S bár Turóczi-Trostler József imponáló anyaggyűjtése, amelyet Kiss József a magyarországi német nyelvű lapok anyagával egészített ki,⁴ Petőfi „világirodalmi” (a leginkább német nyelvi közvetítéssel szerzett) helyét volt hivatva dokumentálni, az általa és az újabban feltárt fordítás- és szakirodalom nem állt össze „történeté”, egymástól jórészt független vállalkozások és próbálkozások gyűjteménye lett, amely egy költőnevet és még inkább egy költőlegendát egy darabig, talán a 19. század végéig meghonosított (a leginkább német nyelvterületen), de amely névhez egy nép/nemzet-karakterológiájával átszínezett költészetképzet kapcsolódott, a legritkább esetben az 1840-es esztendők klasszicizálódó romantikájának és/vagy romantikus önbírálatának Heinével sok tekintetben rokon törekvésű költőszemélyisége, sokkal inkább a történelmi esemé-

¹ Josef STEINBACH, *Zu Petőfi = Alexander PETŐFI's Poetische Werke*, Deutsch von Josef STEINBACH, Breslau, 1902; ²1905. Az innen származó idézeteket a továbbiakban külön nem dokumentálom.

² József TURÓCZI-TROSTLER, *Petőfis Eintritt in die Weltliteratur*, Acta Litteraria, 1960, 3–112; 1961, 23–182; Uő., *Petőfi belép a világirodalomba*, ford. BERCZIK Árpád, KOMOR Ilona, szerk. KISS József, Bp., 1974.

³ DETRICH Márta, *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*, Szeged, 1936; VAJDA György Mihály, *Petőfi és Heine = Uő., Összefüggések: Világirodalmi tanulmányok*, Bp., 1978, 86–110, 355–357.

⁴ KISS József, *Petőfi az egykori német nyelvű sajtóban = Tanulmányok Petőfiről*, szerk. PÁNDI Pál, TÓTH Dezső, Bp., 1962, 91–113; Uő., *Petőfi in der deutschsprachigen Presse Ungarns vor der Märzrevolution = Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, Hrsg. Leopold MAGON, Wolfgang STEINITZ, Miklós SZABOLCSI, György Mihály VAJDA, Berlin, 1969, 273–297.

nyek sodrában kimagasló „természetes” ember, aki a népköltő, a forradalmár poéta, job-
bik esetben a romantikus ideál költői megszemélyesedésének képletére egyszerűsödött.
Az aligha vonható kétségbe, hogy sem Petőfi előtt, sem Petőfi után annyi kötet, érteke-
zés, esszé, színes-népszerűsítő írás magyar költőtől/költőről nem jelent meg németül,
mint róla (talán csak Jókairól). Az sem tagadható, hogy a Kertbeny-fordításokból kirajzo-
lódó (torz)kép sem riasztotta el egy ideig azokat, akik a még elhasználatlannak tekintett
népek herderi ideáljából kiindulva ifjú-erőtéljes költészetet szerettek volna kiolvasni a
„hősi” életű poéta műveiből. Valamint tudomásul kell vennünk, hogy bár a német nyelvű
Petőfi-versek ritkán szólaltak meg a kortárs német költészettel rokon hangon, inkább egy
korábbi, részben másodlagosan romantikus, részben biedermeieres hangnemben vissz-
hangoztak, mégis olykor alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a továbbfordítást szolgál-
ják: a cseh Jan Neruda⁵ például nem Petőfi forradalmi, hanem lágyabb tónusú, szerel-
mes-természetleíró verseinek volt tolmácsa – a német közvetítést igénybe véve.

Józanabban gondolkodva: a számtalan német Petőfi-átültetés csak kivételes pillanatok-
ra volt képes meggyőzni a „világirodalmi” közvéleményt, hogy Petőfit nem egy törté-
nelmi helyzet reprezentánsának, nem pusztán vagy nem elsősorban egy romantikus költő-
elképzelés megtestesülésének, hanem olyan kortárs, „korszerű” poétának lehet vagy
érdemes látni, aki reagálva a német és a francia (kevésbé és rövidebb ideig az angol)
romantikára, részben elemeire szedte szét az avulóban lévő romantikus költészetet, rész-
ben újrakonstruálta – saját korának „új-érzékenysége”, „szaggatottsága” szellemében.
A 19. századi német Petőfi-fordítások általában nagyon kevésbé érzékelték, hogy Petőfi
nem csupán a magyar irodalmi romantikával szemben, azzal vitatkozva, *A helység kala-
pácsában* „szétírva”-parodizálva⁶ hozta létre a maga romantikáját, megteremtve annak
kontextusát, egy romantikusan szemlélt „népköltészet”-felfogást párosítva hozzá, de az
európai romantika „belső” vitájához is hozzászólt, és itt a Heinével való párhuzamosság
elemzése éppen úgy indokolt lehetne, mint a lengyel romantikus triással való egybeve-
tés. Tudniillik a komikus eposz után megírt „tündermese” egyszerre visszavonása a ro-
mantikának és annak klasszicizálása, a byroni hősök helyébe olyan antihőst állít, aki
akarata ellenére lett azzá, és akinek kényszerű vándorútja, megannyi hőstette messze nem
nélkülözi a természetes humort, hogy képtelen kalandok és antikvitásból származtatható
elemek együttesének összedolgozása eredményezze a boldog befejezés idilljét. A költő-
hérosz kiválasztottságtudata tragikus életre és a romantikus ironia felől szemlélt magatar-
tásra készíti a költőt, akinek éppen ezért úgy lesz forrása a Biblia, hogy az onnan vett
példázatok, jelképeket, toposzokat deszakralizálja, a költősorsra alkalmazza, nem egy-
szer profanizálja, többnyire anélkül, hogy a példázatokban stb. rejlő retorizálási lehető-
ségeket kihasználatlanul hagyná, ám részint egy természetvallásként minősíthető képzet-
kört vázol föl, részint megteremti a maga költészetvallását. Minthogy a költő – ebben a
magánmitológiában – népvezér és próféta, illetőleg megszólalásakor az egyszerűség
„esztétikáját” meghirdető, romantikus bölcselő is, ezért a saját költőiségét többnyire

⁵ KOVÁCS Endre, *Neruda és Petőfi = Uő., Népek országútján*, Bp., 1972, 432–463, különösen 451–454.

⁶ FRIED István, *Példádon oküljanak a késő unokák* („*A helység kalapácsa*” mint paródia), It, 1987/88, 224–225.

stilizáló aktusból hol látszólagos eszköztelenség, hol pedig magasfokú retorizáltság bukik ki, legalábbis ez olvasható ki németajkú fordítói átültetéseiből. Itt, ezen a ponton mondható talán ki, hogy német tolmácsai elhitték (vagy elhinni látszottak) Petőfi vitalhelyzetben született önjellemzését, költészetének „egyszerűségét” igyekeztek tehát visszaadni, nem számítva arra, mily megszerkesztett, mily tudatos ez az „egyszerűség”, és más nyelven megszólaltatva a keresetlenség könnyen keresettséggé válhat, a mesterkéletlenség mesterkéltéssé. Csakhogy egyáltalában nem bizonyos, hogy az egyszerűség (bár Petőfi ezt tudta a *Toldi* nagy érdemének, és egy Aranyhoz írt levélben oly sorokat emelt ki, amelyek a mindennapiság természetességét emelték – szerinte – költészetté⁷) és a stilizáltság oly messze esnének egymástól, sőt: az sem bizonyos, hogy csak egyféle (romantikus) retorika létezik. A képanyag látszólagos igénytelensége nála legfeljebb egy költői profanizáló műveletnek része, egy korábbi romantika költői eszközökkel történő depoétizálása. De: poézis marad, a retorizáltságról sem mond le, legfeljebb „földközeli” jelenségeket von be az előadásba. Érdeemes ebből a szempontból két versszakot az egyik német fordítással együtt idézni *A Tiszából*.⁸

Sima tükrén a piros sugárok
(mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Die gold'nen Strahlen tanzten auf den Fluten,
Als wären's lauter überird'sche Feen;
Im Wirbeln schien von ihren Elfenfernen
Ein Silbersporn-Geklingel auszugehn.

Ravaszul megkomponált szakasz: szín- és hangjelenségek ötvöződnek verssé, a közbevetett hasonlat úgy akasztja meg az előadást, hogy a továbbiak már e hasonlatra épülnek, így szinte önállósul a hasonlat, az erőteljes képiséget a rímhelyzetbe hozott hangutánzó szavak erősítik; s a szakasz egészét a kettős hasonlat a köznapi bizonyosságból az átpoétizált lehetségesbe emeli. S ha a közbevetett hasonlat még a mesei képzetet készítené elő, a „szinte” módosítószóval kezdődő sorok a költői képzelet teremtő aktusát sugallják, és a fantázia műveként jelenítik meg a képet. A német fordítás mozgalmasabbá (Fluten) teszi, de meseibbé, sőt, fantasztikusabbá is azt, ami „csak” költői: s bár a lehetséges itt szintén a bizonyos helyébe lép, s a belső rímek (Wirbeln–Silber...) némileg kárpótolnak a sorvégi hangutánzás kényszerű elhagyásáért, a tündérinek és eviláginak Petőfinél oly tökéletes aránya a fordításban a tündéri javára billen (a *Feenek* az *Elfennel* történő ismétlése révén), és ezáltal a sejtetés, sőt a némi sejtelmesség kimódoltságba fül, annál is inkább, mivel a magyar szöveg példásan fegyelmeztettek tetszik: az első két sor

⁷ PETŐFI Sándor *Levelezése*, s. a. r. KISS József, V. NYILASSY Vilma, Bp., 1964, 53.

⁸ Petőfi verseit a PETŐFI Sándor *Összes költeményei*, Bp., 1951, I–III. alapján idézem.

előkészítés, a második két sor kibontás, beteljesítés; az első két sor a közbevetés ellenére szigorúan egységes, a második két sor soronként önmagában is egészet ad, avval a feltétellel, hogy az első sort mintegy értelmezi a második. Ezt a fajta megszerkesztett egyszerséget adja föl a német szöveg, elhagyván a páros rímet, illetőleg a második két sor összetett szavainak keresettségével. A következő idézet talán még inkább érzékelteti följebb említett tételmet:

Késő éjjel értem a tanyára
Fris gyümölcsből készült vacsorára,
Társaimmal hosszan beszélgettünk,
Lobogott a rőzseláng mellettünk.

Zu später Nachtzeit war ich hingekommen.
Aus frischem Obst bestand mein Abendbrot.
Ich schwatzte lange mit den Kameraden.
An Kerzen statt war Reisig aufgelohnt.

A leíró versben Petőfinél oly gyakran előforduló elbeszélő rész a lényegre szorítkozva összefoglalja a történeteket. Csupán a legközvetlenebbül idevonatkoztatható események kerülhetnek a szövegbe. Ez a következetesen szűkszavúnak hangzani akaró előadás nem tűr kitérőket, mégsem csupán „próza” közlés, hiszen eleve ki van válogatva: mi a lényeges, mi az elhagyandó. Mintha a rímelés „igénytelensége” is az elbeszélés puritánságát volna hívva kiemelni. Hangsúlyeltolódások azonban megfigyelhetők: az egyes szám első személyű előadás hamar többes szám első személyűbe csap át anélkül, hogy kevésbé személyessé válna a vers, a beszélgetés tárgya helyett a beszélgetés körülményei lesznek fontossá, a hangulat, amelyben ez az idill „valóságos” lehet. A német szöveg éppen az egyes szám első személy megtartásával tér el a Petőfi-verstől, s a közvetlenül személyeset hangsúlyozza, nem pedig ember és környezet egymást tükröző, egymásba érő jelenségvilágát, ehelyett az evilágira a tündérezésnek a biedermeierbe illő, valójában némileg maníros költészetképzete szerint formált pseudo-mesei fátyol borul. Egyszóval az áttetszőnek, nagyon egyszerűnek és népi(es)nek tudott vagy elkönyvelt vers majdnem hű tolmácsolásban egy más típusú, „Vormärz”-es német költészeti hagyomány szerint artikulálódik, amelynek talán a magyar almanachlírához (amelyből a nagyon ifjú Petőfi is merített, hogy később átírja, deformálja) több köze van, mint magához Petőfihez.

Ez a két példa esetleg jelzi, miféle nyelvi-költői örökségek ütközhetnek meg a Petőfi-fordítás ürügyén. Ugyanis a német nyelvű Petőfi-versek egyfelől német költészeti hagyományokra reagáltak, miközben tematikailag vitában álltak a német másodvonal pusztaromantikájával, másfelől viszont a Petőfi-tematika, a Petőfi-legenda, végső fokon a magyar romantika német nyelvű átpoétizálásának alakzatait segítettek kialakítani, ennek következtében hagyománnyá lettek, amelytől a 19. század német irodalma, kései német (nyelvű) Petőfi-recepciója sem tudott (vagy nem akart?) elszakadni. Vonatkozik

ez Bettina von Arnimtól⁹ kezdve az ifjan Petőfi-verseket megzenésítő Nietzsche¹⁰ (aki Petőfi mellett a nem kevésbé „romantikus”, számára egzotikus Lermontovért is rajongott, és éppen ezért a Byron-legenda jelenléte sem teljesen elhanyagolható tényező), illetőleg a magyar irodalomban (is) sokáig, fordítóként, közvetítőként népszerű Friedrich Bodenstedtre, aki viszont Kertbeny Károly Mária áttünetéseiből olvasta ki a Bettina von Arnim által is hangsúlyozott romantikus, az általa pedig különös becsben tartott természetes-természeti vonásokat. Bodenstedtnél friss naivitásról, a minden érzelgősségtől (Sentimentalität) mentes szabad, bensőséges érzelmről van szó mint a Petőfi-líra jellemzőjéről, gazdag szépségről, amely egy népműve, nyelve olyan, amelyet népe beszél, kevés vonással fest, s mégis teljes képet ad, mindig természetes és természetességében mindig költői; hangsúlyozva e költészet roppant ívét, *Az őrültől* a természetet leíró verseken keresztül a *Cipruslombokig*. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Bodenstedt¹¹ mintegy az általa jól ismert-tolmácsolt orosz irodalom nézőpontjából szemlélte az európai (irodalmi) közvélemény által szintén némileg keleti(es)nek tartott, ugyanakkor Heine-től a saját népköltészetének irányába el/letérő lírát, amelyben a korszak irodalmában kanonizálódott költői magatartásformák megtalálták nyelvi megfelelőjüket, a túlzónak ható, ám pszichológiai realitásban gyökerező romantikus előadástól (*Az őrült*) a különféle érzelmek adekvát megszólaltatásáig. Hogy ennek a Bodenstedttől pusztán megfogalmazott, de a német nyelvű fordítások révén sugallt Petőfi-képnek mennyi a köze a leginkább Gyulai Pál népszerűsítette Petőfihöz, további kérdéseket vet föl. Meltzl Hugo¹² például nem egyszerűen hitelesnek fogadta el a Gyulai által megrajzolt Petőfi-portrét, hanem mindazt, amit Gyulainál olvasott, igyekezett a goethei világirodalom-értelmezés mellé rendelni, és így a magyar költészeti problémát az általa fölvezetett komparatiztika távlatából szemlél(tet)ni. Bodenstedt Kertbeny fordításkötetéhez írott előszava, amelyben elismeri a fordító érdemeit, biztatást jelentett Petőfi későbbi német nyelvű fordítóinak, jelezte a német olvasóközönség fogadóképességét. Nem tudom, nem merészség-e azt feltételezni, hogy Bodenstedt Petőfi-képe korántsem egy korszerű, az „új borzongások” szellemében szóló költészet befogadásáról tanúskodott, így azok, akik inkább egy előző (átlag-romantikus?) korszak lírájában gondolkodtak, mintegy indítást kaphattak a látszólag kanonizált poézis áttünetésére. Annál is inkább, mert Gyulai Pál és nyomában mások tevékenysége viszonylag leegyszerűsítette és a bodenstedti elképzeléshez hozta közel a Petőfi-lírát, s az az irodalom, amely az Arany-utánczók által formálódott, úgy tetszett, mintha folytatása volna Petőfi poézisének. Nemigen szabadulhatok attól, hogy a hivata-

⁹ Bettina von Arnim Petőfi-versét Hajnal Anna fordításában a 2. sz. jegyzetben i. m.-ben olvashatjuk. Gulya János újr fordította: HANTHY Kinga, *Petőfi a világirodalomban: Itthon is németül olvasták*, Magyar Nemzet, 1963, 61. sz., 19.

¹⁰ Rezső BOROS, *Petőfi-Lieder in der romantischen Musik Deutschlands*, Acta Litteraria, 1959, 405–417. Nietzsche kivül Robert Franz és Johannes Brahms zenésített meg Petőfi-verseket.

¹¹ Bodenstedt közvetítő munkájáról RÓZSA Mária kisdoktori értekezése hoz újabb adatokat (ELTE BTK, Orosz és Keleti Szláv Nyelvek és Irodalmak Tanszékének Könyvtára, gépirat).

¹² MELTZL Hugo *Petőfi tanulmányai*. bev. BARABÁS Ábel, Bp., 1909 (Petőfi-könyvtár, 10). Vö. még KERESZTES Sándor, *Lomnici Meltzl Hugo 1846–1908*, Bp., 1937.

lossá váló Petőfi-értelmezés hangja visszhangzik a német (nyelvű) Petőfi-kötetekben. Így jórészt a fürdőorvos Josef Steinbachéban is.

Joseph Steinbachról (Józsefről?) megfeledkezett nemcsak a magyar irodalomtörténet, hanem a magyar lexikológia is. Talán Lenkei Henrik¹³ az egyetlen, aki értékelve Petőfi műveinek német fordításait, méltató szavakat talált az előbb 1902-ben, majd változatlan utánnomással 1905-ben „Breslauban” kiadott négy kötetnyi Petőfi-vers tolmácsára, akinek *János vitéz*-átültetése 1920-ban Budapesten ismét megjelent. A Szillben 1850-ben született, Karlovy Varyban 1926-ban elhalálozott költő, fordító¹⁴ 1869-től Bécsben tanult, 1875-ben avatták orvosdoktorrá, a cs. és kir. tengerészet orvosaként tevékenykedett, 1881-től sebész-szülész, 1883-tól Franzesbadban (Františkovy Lázně) fürdőorvos. A Petőfi Társaság fordítói érdemeiért külső, a Kisfaludy Társaság 1912. február 7-én a szlovák Hviezdoslavval és az olasz Francesco Sirolával együtt levelező taggá választotta. Akkor már Steinbach messze túl volt első fordítói, sőt szakorvosi próbálkozásain. Előbb Heine *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* című művének magyar fordítását jelentette meg Pécsen 1871-ben, de 1882-ben már „Groß-Kanizsán” *Heimatsklänge* címmel adta ki a magyar költészet antológiáját, benne nyilván első Petőfi-fordításait, amelyek egy része átdolgozva került említett vállalkozásába. 1886-ban Kiss József verseiből adott ki németül Bécsben egy kötetre valót, majd 1888-ban, szintén Bécsben, *Eigenes und Fremdes* címmel saját versei mellett Petőfi három elbeszélő költeményét publikálta.¹⁵ Köteteiről nem találtam a magyar sajtóban ismertetést. Pályája és működése jellegzetesen Monarchia-beli: amiként városról városra, országról országra vándorolt, miközben hol Magyarországon, hol Ausztriában, hol pedig a mai Wrocławban lelt kiadóra. Magyarról váltott át németre, feladatának a magyar irodalom közvetítését vélte német nyelvterületre, és az a tény, hogy köteteknek különféle országokban talált nyomdát-kiadót, azt látszik igazolni, hogy a Monarchiában létezett egy olyan német nyelvű írásbeliség, amely nem elsősorban magyarországi vagy ausztriai, netán csehországi volt, hanem főleg a másodikvonalbeli írók-fordítók esetében kifejezetten össz-birodalmi, mivel a szorosabb értelemben vett nemzeti (anyanyelvi?) hovatartozástól függetlenül a Monarchia valamennyi németül olvasó lakosához kívánt szólni, őket ellátni olyan kultúrával, amely rendelkezik az egységesnek deklarált Monarchia-szöveggel. Tézisem szerint ugyanis éppen a német közvetítő nyelv, illetőleg a német nyelvű kulturális közvetítés (újságok, folyóiratok, költők, fordítók, értekezők) révén a 19. században megformálódik egy olyan kulturális szövedék, amely az anyanyelvi (irodalmi és általában kulturális) szövegeket éppen a nem helyi-tájnyelvi sajátosságokkal kitérő, hanem a viszonylag

¹³ LENKEI Henrik, *Petőfi német fordítói = Petőfi a világirodalomban*. Bp., 1911, 13–42 (Petőfi-könyvtár, 27–28).

¹⁴ Életrajzi adatainak forrása levelezése Jakab Ödönnel, különösen az 1914. V. 18-áról keltezett levél: OSZK Kt, Levelestár. Innen tudjuk, hogy a lipcei Magazin für die Literatur des In- und Auslandes, valamint a Nord und Süd című lapok számára is fordított magyar verseket. Halálozási dátuma: KÉKY Lajos, *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*. Bp., 1936, 218, 270.

¹⁵ A kötethez nem jutottam hozzá, így nem tudom, hogy Steinbach saját versei mennyiben erősítik (vagy gyengítik?) téziseimet.

egynemű (irodalmi nyelvi) német írásbeliség révén egymáshoz fűzi. Másképpen fogalmazva: azok a kötetek, amelyeket a Monarchia németül író reprezentánsai fordításként közreadtak, „irodalmilag” egymáshoz közeledtek, egy közös sajátosságokkal bíró kulturális együttes részeként funkcionáltak. Mindazonáltal olykor esetlegesen anyanyelv-nemzeti eredetüket nem pusztán a couleur locale megnyilvánulásaként viselték, hanem nemzeti-anyanyelvinek és összbirodalminak irodalmi/kulturális egymásba szövődését tanúsították.

Ebből a szempontból először is tanulságos szemrevételezni, mit csempetett ki Steinbach *Heimatsklänge*ként, antológiájában miféle magyarirodalom-képet festett föl. Egyáltalában nem meglepő, hogy ez a későbbi Petőfi-portréval nagyon is egybevág; és hiányoznak belőle az erőteljesebb színek, mint ahogy Petőfinek szinte valamennyi alkotását közreadó vállalkozásából kimaradt három, a Monarchia képzet idilljét zavaró költemény (például az *Akasszátok fel a királyokat!*). Hogy a kötetkének Petőfi a legtöbbet fordított költője, aligha okozhat meglepetést; hogy utána Tóth Kálmán következik, az sem túlságosan, hiszen népszerű volt; annál inkább, hogy a mára elfeledett Bozzai Pál (1829–1852) a harmadik a sorban, jóllehet ekkor még Lévy József nem szedte össze költői hagyományait. A *Szerelem, Különfélék és Népdalok* ciklusok a főleg német közvetítéssel Európában keringő magyarságképnek felelnek meg, s talán az is, hogy a *Különfélék* élén Szász Károlynak a magyar zenéről Reményi Edének ajánlott verse áll, nemzetkarakterológiai üzenettel felruházva a válogatást, zárókölteményként pedig a *Főti dal* mintegy összefoglalja a jellemzőnek hitt vagy tudott magyar tulajdonságokat, s a befejező sorok áldása/jókívánsága tanúságtétel egy tágabb értelemben vett nemzetgondolat mellett. Annál is inkább, mivel Steinbach előszavában feltehetőleg saját tapasztalatáról számol be, mikor azt állítja, hogy Petőfit kivéve az országhatáron túl nem ismerik a magyar irodalmat. Ezért kötetével arra törekszik, hogy feltárja a nemzet költői belső élete érzelmeinek valamennyi árnyalatát, und die geistigen Grenzen weit die politischen hinauszuweitern (és a szellemi határokat messze túl a politikaiakon tágítsa); válogatása tehát egy sokrétegű érzelmi világnak kissé Heine szellemében való leképezése fordítások segítségével, láthatólag a reformkor irodalmából merít, és csak néhány darabjában merészkedik az 1848-on túli időszakra. Arany Jánostól *A méh románca*, Vörösmartytól *A kis leány baja*, Vajda Jánostól két Gina-vers, egy Kisfaludy Sándor-strófa, egy Kölcsey-vers mellett Kiss József egy darabbal képviseli a „modernebb” lírát, s bár ez nem feltétlenül vall konzervatívizmusra, valójában teljesen idegennek a korszak egyik vezető irányzatától mégsem nevezhetők: hiszen az úgynevezett irodalmi népiességnek egy nemesebb változatát a magyar hivatalos „irodalomtörténet” is pártfogolta, a Steinbachot később tagjai közé választó társaságok e népies hangvétel megszólaltatását magasra értékelték, ugyanakkor a *Heimatsklänge*ben szereplő népdalok és a költők versei harmonizálnak egymással, egy hangon szólnak, így belevágnak abba a nem csupán magyar törekvésbe, amely a népköltészeti ihletésű nemzeti költészet ideáját népszerűsítette. S ez éppen találkozhatott más, Monarchia-beli nemzeti irodalmi esztétikai elképzelésekkel. A német nyelvűség révén pedig a tágabb (összbirodalmi) kontextusba való beillesztés akadálytalanul történhetett meg.

Steinbachnak ez a kötete nem hozta meg a nyilván nagyon várt sikert, a hivatalos elismerésre a Petőfi-kötet megjelenetéséig várnia kellett. S bár a társasági tagságok azt a látszatot keltették, hogy befogadatot a magyar irodalomtörténeti elképzelések szerint formált irodalmi/tudományos életbe, valójában kívülálló maradt, nemigen vett tudomást róla sem a már ekkor hangját hallató nyugatos modernség, sem a szélesebb olvasóközönség. Pedig a Steinbach által kiadott Petőfi megfelelt a „közvárakozás”-nak, a mottóban idézett és a kötet elején lehető versből származó verssor jórészt egyesíti a különféle irányból érkező megfontolásokat a Petőfi-„jelenség” leírására. Az „Uebermensch”-gondolat itt és a versben nem egyszerűen leírása, visszamondása a nietzschei terminusnak, amely a korszakra közhellyé, unos-untalan használt toposzá vált, hanem a művészegyniség megnevezése, amelyet a Petőfi-verscím idézése, tudniillik a *Lant és kard* című versé, konkretizál, két jól ismert elemből egy meglepőnek tetsző harmadik jön létre összevonás segítségével. Ennek a gondolatnak kibontását szolgálja a bevezető vers, amely a fordító művészietlen jelenét a csak átpoétizáltan létezhető költőélettel állítja szembe. A versben ott a vállalás Petőfi szavának világá röptetésére, de ott az új szolgáskodást hozó jelenkorba betörni készülő költészet hatalmának reménye is. S ha az emberfölötti ember képzele jórészt meghatározta Steinbach versének Petőfi-képét, a pigmeusok benépesítette utókor elleni küzdelemben ismét feladat vár Petőfi szavára:

Wirf Deine Freiheitslieder in die Welt
Und rett' uns wieder, wie schon einst, Erlöser!

S itt nem pusztán a szakralitásba hajló zárószó retorizáltsága érdemel megkülönböztetett figyelmet, hanem a szó, a közlés válságba fordulását töprengő periódusban megőrzött hit a költői közlés erejében, valójában egy romantikus költészetelképzelés továbbéltetése. A kötethez írt előszó ebből a típusú költészetből rendel Petőfi mellé költőszemélyiségeket, Herweghet és Freiligrathot, Longfellow-t és Béranger-t, Mickiewiczet és Rouget de l'Isle-t, magyar elődei közül Csokonait említi mint lelkileg rokont (wahlverwandt – s hogy itt goethei terminussal él, az részint Meltzl-tanulmányainak köszönhető feltehetőleg, részint annak az elképzelésnek, miszerint a goethei világirodalomba való belépésnek a fordítások a legbiztosabb eszközei). Ugyanakkor Petőfi világirodalmi egyidejűségének értelmezése a versből idézett sorok, továbbá Petőfi szintén *világirodalmi* tájékozódásának (fordításainak!) elemzése révén mélyülhet el, lépteti be az életművet egy irodalomközi folyamatba, ezáltal a szüntelen megújuló korszerűség dokumentumaiként lesznek számon tarthatók Petőfi versei. S ami még inkább lényegesnek tetszik a Petőfi-életmű kontextusának rajzában: Steinbach oly költőként mutatja föl Petőfit, mint aki a máshol olvasott gondolatokat szuverén módon dolgozta át sajátjaivá, eredetisége ilyképpen szintetikus tevékenység eredménye, amely éppen azért maradhat időszzerű (vagy kaphat minduntalan időszzerűséget), mivel sokfelé ágazó kapcsolatrendszere segítségével az egymással kevésbé rokon jelenségeket nem összebékíteni, hanem földolgozni képes. Így a mottóban idézett és romantikus módon átértelmezett nietzschei gondolatot rendeli a Petőfi-költészet sápadtabb emblémájává vált toposza mellé, és ekképpen a toposzt (bár

nem értelmezi gyökeresen át, mégis) meg tudja újítani. S még valami: Steinbach oly időpontban romantizálja át (előszavával, előversével és fordításával) Petőfit, amikor már nem pusztán az uhlandi romantika csengett le a német irodalomban, hanem amikor Wagner zenei romantikája is kanonizálódott, sőt: intézményesedett, így legfeljebb „dekonstruálásá”-val lehetett továbbgondolni a zenéről és a drámáról, illetőleg a zenéről mint drámáról szóló képzeteket. Ennélfogva a közhelyessé és felszínessé sekélyesedett Uebermensch-tézis helyébe éppen az esztéta modernség nem egy képviselője Nietzsche életművének más szektorait emelte Nietzsche-recepciója középpontjába. A Petőfi-fordítások steinbachi sugallata azonban a kissé felületes Nietzsche-befogadás szintjén maradt, *Az őrült* pszichológiai „realizmusának” referenciaértékét kiemelve a rendkívüli egyéniség romantikus gondolatát hangsúlyozta.

Ismét egy fordítás bemutatásával érzékeltetném, hogy nem Steinbach ki-kihagyó (úgynevezett) fordítói ihlete az oka a fordítás félreecsúszásának, hanem Petőfi Victor Hugo-i vonásainak (vagy heinei költői természetének?) a századvégi, némileg epigon lírához idomítása, ezáltal az elsődleges romantika átfordítása egy másodlagosba.

Lassabban, hangos lelkek testvére, vihar, hogy
Lombjaim árnyékát szét ne zilálja dühöd!
Szentegyház vagyok én, e fészek bennem az oltár,
És ezen oltárnak papja a kis csalogány.
Hadd dicsérje, ne bánts, éneklésével az istent,
A természetet, a szent közös édesanyát.

Gemach, gemach, Du Bruder empörter, wilder Seelen:
Du Sturm, beschon' den Schatten von meinem grünen Laubwerk!
Ich bin ein heil'ger Tempel, das Nest in meinem Schoße
Ist ein Altar, und Priester die Nachtigall im Tempel,
Laß' sie mit ihrem Liede getrost den Herrn der Welten
Und die Natur, die Mutter, die uns gemeinsam, preisen.

A költő/költészet allegóriája egyben a költő/költészet fenyegetettségét írja bele a versbe, amelyben közeli és távoli, kicsiny és nagy, hétköznapi és ünnepi fordul át egymásba, értelmezi egymást, hogy a költemény megszólalója bevonja körébe az olvasót, de allegorikus beszéde révén távol is tartsa. Valójában a Petőfi-líra rekvizitumai (költészet: szentegyház, csalogány, a természet-istenségnek a goetheitől eltérő változata és így tovább) poétizálódnak új formába, amelynek retorizáltságát az antik versforma mellett a közbevetések, az önértelmezések fokozzák. A vihar elősejtlő képe nem kevésbé a talán leginkább Shelley-től eredeztethető, hasonló Petőfi-képekre utalhat vissza, hogy a természetvallásnak az 1840-es esztendőkre Vajda Pétertől, Czákó Zsigmondtól már megformált képzetét helyezze költőnk a lírai epigramma csattanós befejező mozzanatába. Az írásjelekkel meg-megszakított, tagolt körmondatként felfogható vers a természeti közvetlen jelentésétől ível a gondolatiig, ha úgy tetszik, a bölcséletiig, a szakralitás terminoló-

giáját a költészetre alkalmazva: a természetvallást mintegy költészetvallássá átfর্মálva. A német szöveggel nem az a baj, hogy körülményesebb, a német nyelvi-verstani problémák miatt kevésbé „zenei”, ennek következtében kisebb mértékben vagy másképp retorizált, mint az eredeti, hanem a terminológiai eltérések okoznak törést a költeményben. A Petőfinél kis kezdőbetűvel írt természet-isten Steinbachnál Herr der Welten (a világok ura), aki nem azonosulhat a természettel, hiszen a következő verssor így folytatódik: Und die Natur (és a természet); Petőfinek istenként, sőt: istennőként felfogott természetéből két, különmemű jelenségvilág lesz, egy hím- és egy nőnemű (amely feltétlenül az androginitás képzetét jelenítheti meg).

Petőfinél az „anyatermeszt” gondolatisága az antikvitást deformáló, egy romantikus kozmogónia szerint értelmező költészetvallásba torkollik (mint volt róla szó), talán az ő verseit megzenésítő ifjú Nietzsche, ám semmiképpen sem a zarathustrai ekstázis szellemében. Steinbach ugyan jórészt megtartja Petőfi fontos szavait (oltár, pap: Priester, szentegyház szó szerint fordítva), csak éppen *költészetvallássá* nem lehet a versbéli kijelentések-képek sora, mivel egyrészt a vers utolsó sora személyesebb annál, hogy valóban filozofikus lehessen (die uns gemeinsam: amely a mi számunkra, nekünk közös, Petőfinél csupán *szent közös*), másrészt a természet elkülönítése a világok (vajon mely világok?) urától egy duális rendszerben képzelteni el a költészet (?) jelenlétét. Míg Petőfi verse a szakralizálódás beteljesülésével cseng ki, Steinbach a megszólalás, a közvetlenül érzékelhető megjelenítést csattantja el az utolsó sorban, ezáltal a csalógány éneke több hangsúlyt kap, mint Petőfinél, aki egy egységes Egész részeként szerepelteti a csalógányt. Petőfi átromantizált költészetvallása a Victor Hugóéval rokon, aki a szó hatalmában, a költészet varázserejében, eredendő természetiségében hitt (verseinek tanúsága szerint). Steinbach ellenben a költő/költészet-képzet megfakult 19. századi változatával szolgált, visszarettenve a szakrális terminológiának ily közvetlenül a költészetre alkalmazásától. A romantikus áttörés Petőfije kárt szenvedett, továbbélni látszik/látszott az irodalomtörténet szentesítette tankönyv-Petőfi.

Nem kevésbé problematikus Steinbachnak a *Felhők*-ciklus fordítás révén történő értelmezése. Mind a mai napig a szakirodalom jó része foglya ama előfeltételezésnek, amely ugyan Petőfi elkészült, de életében meg nem jelent kötet-előszavára építhet: tudniillik a magánéleti válság kibeszélésének verssorozatát vélik fölfedezni, mások ehhez a költő társadalmi ellentmondásokra reagáló rossz közérzetét mellékelték, mint amely irodalmi alakba rejtőzött volna. *Az apostol* felé mutató, olykor nagyon beszédes jelekről viszonylag kevés szó esett, valamint a szubjektumértelmezés ironikus lírizálódásának problémáiról sem sok. Azt feltehetőleg tételezhetjük, miszerint a *Felhők* a (romantikus) egyéniségkultusz és az antiromantikus világ, valójában a belső és a külső ellentétének rejtélyeit és részleteit fejtí föl, továbbá: olyan gondolati mechanizmus révén artikulálódik a költő beszéde, amely a *szaggatottsággal*, az antropomorfizációs kísérletek ellenére ellenségessé lett világ megjelenítésének hiábavalóságával van összefüggésben, továbbá: a

János vitéz befejezésében nem minden ironia nélkül¹⁶ megpendített kiegyenlítődés, derűs átpoétizálás lehetőségének elvetésében. Az előszó a túlzás romantikáját nem enyhíti, hanem a mesei hasonlat groteszkjébe fordítja az életből kiemelkedő költészet leírását,¹⁷ és ez mindenképpen értelmezhető a *Felhők*ben jelzett világerzékelés költői változataként (is). A *Szállnak reményink* című-kezdetű vers a lehető legnagyobb tömörséggig zsugorítja a század gyermekének vallomását, amely akár albatroszvariációnak lenne fölfogható, a bináris oppozíciók erőteljes képiség révén hitelesítődnek, és ennek révén az emblematisz fordulatok is átértékelődnek (a madár, a sas új funkcióban). Ugyanakkor a költői megnyilatkozások „sorsá”-ra szintén vonatkoztathatjuk Petőfi lírai epigrammáját, a remény–való, égi–földi, magas–lenti szembeállítás mégsem kap tragikus színezetet, pedig azzal kecsegtet, az utolsó sor ígéje a groteszket hozza játékba. Mindebből viszonylag keveset olvashatunk Steinbach német szövegében. Főlösen túlfeszített a német nyelvű előadás, a szentség és a fenségesség (Seligkeit, Herrlichkeiten) beillesztése éppen a versből kibukó ironiáról nem vesz tudomást, és a „hivatalos tudat” „szentesítette” költészetképzet trivializálódásának lesz példája. Olyan értelemben, hogy az irodalmat, a művészlétet feltétlenül a fenséges kategóriájához illeszti, míg ezzel szembeállítja a képzelgéstől mentes köznapot.

Szállnak reményink, e szép madarak...
 Midőn legjobban szállanak,
 S szíják a mennyei tiszta léget,
 Hol már sas nem tanyáz:
 Jön a való, e zord vadász,
 S lelövöldözi őket.

Die schönen Vögel unser Hoffnung fliegen...
 Und wenn ihr Flügel hoch im Aether schwirrt,
 So hoch, daß sich kein Aar dahin verirrt,
 Wo sie in trunkner Seligkeit sich wiegen,
 Doch kommt der rasche Jäger: Wirklichkeit,
 Und schießt sie ab... aus ihrer Herrlichkeit.

Más problémákat vet föl az *Emlékezet* (Erinnerung) tolmácsolása. Petőfi a befejezetlenséget (befejezhetetlenséget?) tematizálja. A vers paradoxonát az adja, hogy az emlékezettről jelen időben szól mint állandóan (újra?) történő jelenségről, nem egy már

¹⁶ „Mai napig János vitéz ökegyelme / Szép Tündérországnak boldog fejedelme”: „Herr Ritter Johann, mit Helen vereint, / Auch heute noch als Fürst des Feenlandes”. Az *ökegyelme* familiaritása elvész a német szövegben.

¹⁷ „...mint az elátkozott királyleány az operenciás tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetek őriznek”: e néhány sort aligha lehet a *János vitéz*re vonatkozó önidézet tétélezése nélkül olvasni, ugyanakkor azok az elmozdulások is figyelemre méltók, amelyek a *János vitéz* megfelelő részleteihez képest szembetűnők, már csak a kon- és a kotextus eltérései miatt is.

„volt”-ról, hanem – ki tudja, mennyire a rímkényszer miatt? – az emlékezettel egybe-
csengő szüntelen létezési (cselekvési?) formáról: a tengerpartra *vet*. A német átültetés
keretbe helyezi a történet, értelmezési mozzanattal gazdagítja (a *hajónk* allegóriáját a
Lebenswrack – az élet hajóroncsa metaforával helyettesíti!), megint mozgalmassabbá téve
a természeti jelenségként elgondolt egzisztenciát, mint az Petőfinél leíratik. Amit Petőfi
az évezredes toposz jelentéslehetőségeinek átstrukturálásával végez el, azt a fordító ma-
gyarázkodássá alakítja, Petőfi képpé formálja a jelenséget, szétbontván a(z életút,
lét-)hajó-vihar-part a magyar irodalomban Berzsenyinél verset öltött irodalmi alakzatát,
az *emlékezet* címszó alá sorolva a toposznak új szótári jelentéssel ellátott összetevőit.
Kiváltképpen lényeges a megnevezés és lezárás között található, rímmel nyomatékosított
összefüggés, így a romantika kedvelt tenger-vihar tematikája aláhúzhatja az antikoktól
származtatható toposz értelmezésének új-ságát. A német fordítás nem lép ki a fenséges
retorikájának köréből, befejezhetőnek, sőt, a jelen idejű ige megtartása ellenére körbe-
keríthetőnek, azaz viszonylag pontos határokkal rendelkezőnek minősíti az *Erinnerun-*
got, a felkiáltójeles befejezés pedig kiemeli az epigramma retorizáltságát:

Emlékezet!

Te összetört hajónk egy deszkaszála,
Mit a hullám s a szél viszálya
A tengerpartra vet...

Erinnerung!

Du loses Brett von unsrem Lebenswrack,
Das ein vom Sturm gepeitschter Wellenschlag
Ans Ufer wirft... Erinnerung!

Az én szívem (Mein Herz, das ist...) akár a byroni (?) sátánosságnak lehetne megteste-
sülése, a romantizáló végletesség szubjektívizálódása, ha nem érződne az egyes szám
első személyű „elbeszélő” jelenléte ellenére némi távolságtartás. Ugyanis azáltal, hogy az
önmagát (?) szemlélő „elbeszélő” mintegy pontosan ad számot a szív rejtett démoni-
ságáról, egyszerre érzékeltet önazonosságot és megfigyelői nézőpontot: a hitelesnek
tetsző híradás egyben értelmező mozzanatokot is tartalmaz; a fény-árny megoszlás az
elbeszélői tudat szerint értékelődik. A német fordítás itt (is) kizökken egy lényeges pon-
ton, tudniillik végzetszerűségként kezeli, ami valójában „természetes” megjelenési for-
mának tűnik. Mintha a fordító egy korábbi korszak személyiségfelfogását idézné: a sátá-
nosságnak ezt a formáját a végzet (Schicksal, sors) munkájának tulajdonítaná, és ezáltal a
személyiség kiszolgáltatottságát sugallná. Petőfinél erről nincsen szó, legfeljebb az is-
métlések intenzitásából lehet(ne) érelelmmegnyilvánulásra következtetni, s az itt is belo-
pakodó familiáris kifejezés (tanyáznak)¹⁸ mintha az érzelmi mozzanat egyensúlyát biz-

¹⁸ A *tanyáz* a *Felhők*nek csak ebben a két idézett versében található meg. A szó jelentésének „népies” át-
hallását tanúsítja a CZUCZOR–FOGARASI szótár (VI, 75. hasáb), mikor a halászokkal, a vadászokkal és a
pásztorokkal hozza összefüggésbe. A tolvajoknak rejtőző tanyázása viszont mesékre, népmesékre utalhat.

tosítaná. A fény–árnyék elosztása nem teremthet(he)t egyensúlyi helyzetet, bár a fény felülről érkezik, mégsem a fent küldötte, a sötétség markánsabb körvonalazódását segíti. Petőfinél így nem oppozíció konstruálódik, a fény, az öröm részévé, mintegy kiteljesítőjévé lesz a sötétnek. Ugyanakkor határozott szakítás érzékelhető az érzelmes világ-elképzeléssel, még-hozzá akképpen, hogy kizár minden akarati tényezőt, aktivitás–passzivitás nem játszhat itt semmiféle szerepet, adottságról, állapotról, metaforává emelt világszerúségről van szó. Ezen a szerkezeten bont rést a fordítás akkor, amikor a szív, a lét, a benső (és külső?) világ szörnyeit a fordító a sorssal-sorsszerűséggel, a végzetszerűséggel hozza összefüggésbe, és ennek révén olyan tényezőt von be a versvilágba, amely tragizálja azt, amelynek lényege az, hogy nem eldönthető: tragikus-e vagy sem; hiszen ha valóban adottság, akkor a tragizált-ságban benne lévő dinamizáltság hiánya miatt nem érvényesülhetnek a tragizálódást elősegítő (az érzelmi világszerúségből származtatható) tényezők.

Az én szívem egy földalatti lak,
Sötét, sötét!
Az öröm egy-egy fényes sugarat
Csak néha vét
Mélyébe e földalatti háznak.
Ez a fény is csak azért pillant bele,
Hogy lássa a szörnyeket, mik ott tanyáznak,
Mikkel televan, tele!

Mein Herz, das ist ein unterird'scher Bau
Voll Finsternis!
Nur selten bringt ein lichter Sonnenstrahl
Durch einen Riß
In dieses Baues dunkle Raume ein,
Und dann auch führt ihn nur der Zweck hinein,
Daß er die vielen Ungetüme sieht,
Die ihn das Schicksal auch so reich beschied.

A *Felhők* szinte valamennyi versénél észrevételezhető efféle fordítói elcsúszás, amelynek elemzése nem a ma már történeti dokumentumként funkcionáló Steinbach-vállalkozás, hanem a *Felhők* értelmezése szempontjából lehet termékeny. Ugyanis (ismétlem) erőteljes felülvizsgálatra szorul a romantikának az a szűkebb és Petőfit többnyire abból lényegileg kizáró felfogása, amely a *Felhők* „érdemét” és jelentőségét pusztán egy válságtudat átmeneti állapotaként értékeli. A magam részéről nem pusztán egy határhelyzetbe ért költő-költészet ambivalens lereagálásaként minősíteném a *Felhők* mintegy fél esz-

A magyar nyelv értelmező szótára (VI, 492) a *Toldiból* idéz: „Örömet tanyázott a vig cimborákkal” – az ige familiaritást sugalló hangulatát érzékeltetendő. A TESz 1784-ből (?) hozza igénkre az első adatot. A *Petőfi-szótárban* az ige különféle jelentésárnyalataira lehetőséget ad. Vö. *Petőfi-szótár: Petőfi Sándor életművének szókészlete*, IV, Sz–Zs, szerk. J. SOLTÉSZ Katalin, SZABÓ Dénes, WACHA Imre, Bp., 1987, 250.

tendejét, hanem a magyar romantika egy lehetőségeként. Amint *A helység kalapácsa*, a *János vitéz* a magyar epika évtizedeire reagált, ellenénekekkel szolgálva, az addig érvényes epikus konvenciókat szétrombolva, a *Felhők*ben Petőfi elvégzi az utóbbi évtizedek lírájának szétírását, romantikus önkritikáját adva a maga korábbi líraalképzéseinek is. Az a magabizó versformálás, amely például a *Jövendölés* érzelmes halhatatlansághitében artikulálódik, a *Felhők* verseiben szétfoszlik, darabokra esik, és hiába várja új alakba öltöztetését. A szétírt költői termést a költő akképpen strukturálja át, hogy új jelentéseket, értelmezési lehetőségeket, költői és befogadói szerepeket rendel hozzá. A *Homér és Osszián* immár az ambivalenciákat oly módon tudatosítja, hogy az egymásmellettség mellett teszi le szavazatát, a klasszikus vidékeket idéző poézis mellé lép a nordikus, a Madame de Staël népszerűsítette északi–déli költői/költészeti opposzió alternatívaként jelenik meg. Talán elmondható, hogy a klasszikus romantizálódik, a romantikus klassziczálódik, az előadás fegyelmezettsége, a párhuzamosítás retorizáltsága, a szembeállítás kiszámítottága sem (lehet) akadály a képszerűség átromantizálásának. Az idézendő részlet az Osszián-dal tartalmi jegyeit részletezi oly módon, hogy a szöveg révén megjelenítendő környezetet és képzeteket mutatja be. A szöveg jellemzője: szigorú rendezettsége egyfelől, a nordikus ének hangvételének imitációja másfelől. Valójában nem egy „elszabadult” romantikus képzelet jegyében elevenedik meg az Osszián-ének, hanem annak világa, méghozzá táji karakterisztikája meghatározottságában:

S látjátok amott Ossziánt?

Az éjszakai tenger örök-ködű földén

Vad szikla fölött viharokkal együtt

Harsogja dalát az alakatlan éjben.

És feljön a hold

Mint a lemenő nap,

Oly vérvörösen

S zord fénybe borítja a rengeteget, hol

Bolygnak seregestül

A harc mezején elesett daliák

Bús szellemei.

Und seht ihr dort den andern: Ossian?

Um ewig kahlen, nebeltrüben Strande

Der Nordsee, über wilden, finstern Felsen,

Schallt mit dem Sturm sein Lied in grauer Nacht.

Dort gleicht der Mond der untergeh'nden Sonne

Und blutigrot

Färbt er die öde, schwermutvolle Wildnis,

Wo auf dem Schlachtfeld

Die Geister der im Kampf gefall'nen Helden

In bleichen Scharen auf- und niederwallen.

A tartalmi-kifejezésbeli hűségre törekvés mellett talán az a leginkább figyelemre méltó, hogy úgy tetszik, mintha Steinbach többnyire egyes verseket fordított volna és nem a Petőfi-költészetet, nem reagálván a Petőfi-mű visszatérő motívumaira. „A harc mezején” önidézet, a megfelelő német nyelvű Petőfi-versben azonban: „Dort, Herr der Welt / Dort, fall’ ich gern im Feld...”, itt Schlachtfeld, kevésbé érezhető visszautalással. A másik megállapítás ismételen a túlfordítás veszélyeire vonatkozhat: a fordító nem elégszik meg a Petőfi-szövegek erőteljes célra törésével, költőiesíti – a 19. század végének szellemében, egyben (más részről) a merészebbnek tűnő szókapcsolatokra a megszokottabb fordulatokkal válaszol: alaktalan éj–graue Nacht; az ilyen és hasonló példákkal az intézményesedett Petőfi-kép „szellemében” jár el.

Nem volna méltányos, sem igazságos kudarcosnak nevezni Steinbach József heroikus (és reménytelen) vállalkozását. S bár ezúttal inkább a tolmácsolás buktatóit emlegettem, a Lenkei Henrikével egyezik a véleményem: nem rosszabb (és sajnos, nem is lényegesen jobb) ez a kötet a többinél. Valójában nem a Petőfi-fordítások lehetőségességének elemzése készített a dolgozat megírására, hanem az az előfeltételezés, miszerint általában a magyar irodalom hazai és külföldi fordítóinak magatartását jórészt a magyar irodalomtörténet kánonja határozta meg, adott esetben oly módon szólalt meg Petőfi németül, amiképpen a magyar hivatalosság Petőfi-értékelése sugallta. Itt és többnyire másutt sem történt arra kísérlet, hogy egy német irodalmi hagyománytörténetbe illeszkedjék egy német nyelvű Petőfi-kötet, és azt sem lehetne elmondani, hogy nyelvileg korszerű lenne Steinbach változata. Ennek következtében a német irodalmi tudatban egyre halványult a Petőfi-kép, időnként föl-fölbukkan(t) a Petőfi-legenda, amelynek egy romantikusan megformált költőképzethez jóval több köze van, mint egy bármilyen költészetképzethez. Az imagológiai vonatkozások elfedhetik még ezt a költőelképzést is, és a legjobb esetben egy orientális jelenség emléke jut be a német „világirodalmi” tudatba.

Mélyen elgondolkodtató a magyar irodalomtörténeti kánonképződés és a fordításirodalom viszonya: miképpen érvényesülnek az irodalmi (elő)ítéletek a válogatásban, a kihagyásban és magában az átültetésben. Steinbach Józsefnek a maga korában sajtóvissszhang nélkül maradt kötete kiváló alkalmat adott ennek a kérdésnek hangsúlyos fölvetésére. Steinbach látszólagos fél-sikere egyben a magyar irodalomtörténeti gondolkodás negyed-sikere, egyrészt annak tanúbizonysága, hogy a Gyulai megalapozta Petőfi-értelmezés a 19. század végére menthetetlenül idejétműlttá lett, másrészt azt dokumentálja, hogy az idejétműlttség nem bizonyult a továbbélés, a továbbhatás akadályának. Igaz, Steinbach Fischernek¹⁹ Petőfi-életrajzát emlegeti mint legfőbb instanciát (már csak azért is, mert németül ez volt a legterjedelmesebb biográfia), a fordítások hangvétele azonban a Gyulai körvonalazta megítéléshez látszik idomulni. 1902-re ez megfeleltethet a Kisfaludy Társaság elvárásainak, de nagyon kevésbé a német költészetben jártas olvasóknak.

¹⁹ Alexander FISCHER, *Petőfi's Leben und Werke*, Leipzig, 1889; Uő., *Petőfi élete és művei*, ford. TOLNAI Lajos, Bp., 1890.